

Correctievoorschrift VWO

2025

tijdvak 1

filosofie

Het correctievoorschrift bestaat uit:

- 1 Regels voor de beoordeling
- 2 Algemene regels
- 3 Vakspecifieke regels
- 4 Beoordelingsmodel
- 5 Aanleveren scores
- 6 Bronvermeldingen

1 Regels voor de beoordeling

Het werk van de kandidaten wordt beoordeeld met inachtneming van de artikelen 3.21, 3.24 en 3.25 van het Uitvoeringsbesluit WVO 2020.

Voorts heeft het College voor Toetsen en Examens op grond van artikel 2 lid 2d van de Wet College voor toetsen en examens de Regeling beoordelingsnormen en bijbehorende scores centraal examen vastgesteld.

Voor de beoordeling zijn de volgende aspecten van de artikelen 3.21 t/m 3.25 van het Uitvoeringsbesluit WVO 2020 van belang:

- 1 De directeur doet het gemaakte werk met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen en het proces-verbaal van het examen toekomen aan de examinerator. Deze kijkt het werk na en zendt het met zijn beoordeling aan de directeur. De examinerator past de beoordelingsnormen en de regels voor het toekennen van scorepunten toe die zijn gegeven door het College voor Toetsen en Examens.
- 2 De directeur doet de van de examinerator ontvangen stukken met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen, het proces-verbaal en de regels voor het bepalen van de score onverwijld aan de directeur van de school van de gecommiteerde toekomen. Deze stelt het ter hand aan de gecommiteerde.

- 3 De gecommiteerde beoordeelt het werk zo spoedig mogelijk en past de beoordelingsnormen en de regels voor het bepalen van de score toe die zijn gegeven door het College voor Toetsen en Examens.
De gecommiteerde voegt bij het gecorrigeerde werk een verklaring betreffende de verrichte correctie. Deze verklaring wordt mede ondertekend door het bevoegd gezag van de gecommiteerde.
- 4 De examiner en de gecommiteerde stellen in onderling overleg het behaalde aantal scorepunten voor het centraal examen vast.
- 5 Indien de examiner en de gecommiteerde daarbij niet tot overeenstemming komen, wordt het geschil voorgelegd aan het bevoegd gezag van de gecommiteerde. Dit bevoegd gezag kan hierover in overleg treden met het bevoegd gezag van de examiner. Indien het geschil niet kan worden beslecht, wordt hiervan melding gemaakt aan de inspectie. De inspectie kan een derde onafhankelijke corrector aanwijzen. De beoordeling van deze derde corrector komt in de plaats van de eerdere beoordelingen.

2 Algemene regels

Voor de beoordeling van het examenwerk zijn de volgende bepalingen uit de regeling van het College voor Toetsen en Examens van toepassing:

- 1 De examiner vermeldt op een lijst de namen en/of nummers van de kandidaten, het aan iedere kandidaat voor iedere vraag toegekende aantal scorepunten en het totaal aantal scorepunten van iedere kandidaat.
- 2 Voor het antwoord op een vraag worden door de examiner en door de gecommiteerde scorepunten toegekend, in overeenstemming met correctievoorschrift. Scorepunten zijn de getallen 0, 1, 2, ..., n, waarbij n het maximaal te behalen aantal scorepunten voor een vraag is. Andere scorepunten die geen gehele getallen zijn, of een score minder dan 0 zijn niet geoorloofd.
- 3 Scorepunten worden toegekend met inachtneming van de volgende regels:
 - 3.1 indien een vraag volledig juist is beantwoord, wordt het maximaal te behalen aantal scorepunten toegekend;
 - 3.2 indien een vraag gedeeltelijk juist is beantwoord, wordt een deel van de te behalen scorepunten toegekend in overeenstemming met het beoordelingsmodel;
 - 3.3 indien een antwoord op een open vraag niet in het beoordelingsmodel voorkomt en dit antwoord op grond van aantoonbare, vakinhoudelijke argumenten als juist of gedeeltelijk juist aangemerkt kan worden, moeten scorepunten worden toegekend naar analogie of in de geest van het beoordelingsmodel;
 - 3.4 indien slechts één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, wordt uitsluitend het eerstgegeven antwoord beoordeeld;
 - 3.5 indien meer dan één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, worden uitsluitend de eerstgegeven antwoorden beoordeeld, tot maximaal het gevraagde aantal;
 - 3.6 indien in een antwoord een gevraagde verklaring of uitleg of afleiding of berekening ontbreekt dan wel foutief is, worden 0 scorepunten toegekend tenzij in het beoordelingsmodel anders is aangegeven;

- 3.7 indien in het beoordelingsmodel verschillende mogelijkheden zijn opgenomen, gescheiden door het teken /, gelden deze mogelijkheden als verschillende formuleringen van hetzelfde antwoord of onderdeel van dat antwoord;
- 3.8 indien in het beoordelingsmodel een gedeelte van het antwoord tussen haakjes staat, behoeft dit gedeelte niet in het antwoord van de kandidaat voor te komen;
- 3.9 indien een kandidaat op grond van een algemeen geldende woordbetekenis, zoals bijvoorbeeld vermeld in een woordenboek, een antwoord geeft dat vakinhoudelijk onjuist is, worden aan dat antwoord geen scorepunten toegekend, of tenminste niet de scorepunten die met de vakinhoudelijke onjuistheid gemoeid zijn.
- 4 Het juiste antwoord op een meerkeuzevraag is de hoofdletter die behoort bij de juiste keuzemogelijkheid. Als het antwoord op een andere manier is gegeven, maar onomstotelijk vaststaat dat het juist is, dan moet dit antwoord ook goed gerekend worden. Voor het juiste antwoord op een meerkeuzevraag wordt het in het beoordelingsmodel vermelde aantal scorepunten toegekend. Voor elk ander antwoord worden geen scorepunten toegekend. Indien meer dan één antwoord gegeven is, worden eveneens geen scorepunten toegekend.
- 5 Een fout mag in de uitwerking van een vraag maar één keer worden aangerekend, tenzij daardoor de vraag aanzienlijk vereenvoudigd wordt en/of tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 6 Een zelfde fout in de beantwoording van verschillende vragen moet steeds opnieuw worden aangerekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 7 Indien de examinerator of de gecommitteerde meent dat in een examen of in het beoordelingsmodel bij dat examen een fout of onvolkomenheid zit, beoordeelt hij het werk van de kandidaten alsof examen en beoordelingsmodel juist zijn. Hij kan de fout of onvolkomenheid mededelen aan het College voor Toetsen en Examens. Het is niet toegestaan zelfstandig af te wijken van het beoordelingsmodel. Met een eventuele fout wordt bij de definitieve normering van het examen rekening gehouden.
- 8 Scorepunten worden toegekend op grond van het door de kandidaat gegeven antwoord op iedere vraag. Er worden geen scorepunten vooraf gegeven.
- 9 Het cijfer voor het centraal examen wordt als volgt verkregen.
Eerste en tweede corrector stellen de score voor iedere kandidaat vast. Deze score wordt meegedeeld aan de directeur.
De directeur stelt het cijfer voor het centraal examen vast op basis van de regels voor omzetting van score naar cijfer.

NB1 *T.a.v. de status van het correctievoorschrift:*

Het College voor Toetsen en Examens heeft de correctievoorschriften bij regeling vastgesteld. Het correctievoorschrift is een zogeheten algemeen verbindend voorschrift en valt onder wet- en regelgeving die van overheidswege wordt verstrekt. De corrector mag dus niet afwijken van het correctievoorschrift.

NB2 *T.a.v. het verkeer tussen examinerator en gecommiteerde (eerste en tweede corrector):*
Het aangeven van de onvolkomenheden op het werk en/of het noteren van de behaalde scores bij de vraag is toegestaan, maar niet verplicht. Evenmin is er een standaardformulier voorgeschreven voor de vermelding van de scores van de kandidaten. Het vermelden van het schoolexamencijfer is toegestaan, maar niet verplicht. Binnen de ruimte die de regelgeving biedt, kunnen scholen afzonderlijk of in gezamenlijk overleg keuzes maken.

NB3 *T.a.v. aanvullingen op het correctievoorschrift:*

Er zijn twee redenen voor een aanvulling op het correctievoorschrift: verduidelijking en een fout.

Verduidelijking

Het correctievoorschrift is vóór de afname opgesteld. Na de afname blijkt pas welke antwoorden kandidaten geven. Vragen en reacties die via het Examenloket bij de Toets- en Examenlijn binnenkomen, kunnen duidelijk maken dat het correctievoorschrift niet voldoende recht doet aan door kandidaten gegeven antwoorden. Een aanvulling op het correctievoorschrift kan dan alsnog duidelijkheid bieden.

Een fout

Als het College voor Toetsen en Examens vaststelt dat een centraal examen een fout bevat, kan het besluiten tot een aanvulling op het correctievoorschrift.

Een aanvulling op het correctievoorschrift wordt door middel van een mailing vanuit Examenblad.nl bekendgemaakt. Een aanvulling op het correctievoorschrift wordt zo spoedig mogelijk verstuurd aan de examensecretarissen.

Soms komt een onvolkomenheid pas geruime tijd na de afname aan het licht. In die gevallen vermeldt de aanvulling:

- Als het werk al naar de tweede corrector is gezonden, past de tweede corrector deze aanvulling op het correctievoorschrift toe.
en/of
- Als de aanvulling niet is verwerkt in de naar Cito gezonden Wolf-scores, voert Cito dezelfde wijziging door die de correctoren op de verzamelstaat doorvoeren.

Dit laatste gebeurt alleen als de aanvulling luidt dat voor een vraag alle scorepunten moeten worden toegekend.

Als een onvolkomenheid op een dusdanig laat tijdstip geconstateerd wordt dat een aanvulling op het correctievoorschrift ook voor de tweede corrector te laat komt, houdt het College voor Toetsen en Examens bij de vaststelling van de N-term rekening met de onvolkomenheid.

3 Vakspecifieke regels

Voor dit examen zijn geen vakspecifieke regels vastgesteld.

4 Beoordelingsmodel

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Opgave 1 Real Humans

1 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg van het functionalisme met de begrippen input en output: mentale processen kunnen worden opgevat als functies/algoritmes waarmee de manipulatie van input, de zintuiglijke informatie die binnenkomt, tot output, bepaald gedrag dat daarop volgt, wordt beschreven 1
- een uitleg van het functionalisme met het begrip mentale representatie: mentale processen kunnen worden opgevat als functies/algoritmes waarmee de manipulatie van mentale representaties van zintuiglijke informatie, de plaatjes in ons hoofd, wordt beschreven 1
- een uitleg in welk opzicht hubot Anita in tekst 1 een functionalistische opvatting van cognitie heeft: alle gedachten zijn berekeningen 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens het functionalisme kunnen processen in de hersenen worden beschreven als functies die ook op een computer kunnen worden uitgevoerd. Mentale processen worden daarbij opgevat als symboolmanipulaties die je met een algoritme zou kunnen beschrijven. De functie van onze geest is het manipuleren van mentale representaties van zintuiglijke gewaarwordingen. De zintuiglijke gewaarwordingen vormen de input, de informatie die binnenkomt, waarvan we als het ware een plaatje maken in ons hoofd, de mentale representatie. Deze representatie haalt aspecten uit de werkelijkheid die voor ons relevant zijn. Onze geest bewerkt deze representatie en zet vervolgens een bepaald gedrag in gang, de output. 2
- Hubot Anita zou een functionalistische opvatting van cognitie kunnen hebben, omdat volgens haar alle gedachten berekeningen zijn. Je kunt hieruit afleiden dat ze denken beschouwt als functies uitvoeren, wat bijvoorbeeld een rekenmachine doet, die alleen cijfers uitreken. Van sommige gedachten weet je volgens haar niet wat ze berekenen. Blijkbaar is het niet altijd duidelijk welke output er op input moet volgen, tot welk gedrag de zintuiglijke input zou moeten leiden, of is het niet duidelijk wat de mentale representaties inhouden. 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

2 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een weergave van de eerste functie van het menselijk lichaam volgens Dreyfus: we hebben verwachtingen over onze waarneming, gebaseerd op eerdere ervaringen 1
- een weergave van de tweede functie van het lichaam volgens Dreyfus: verwachtingen geven betekenis aan details in de waarneming 1
- een uitleg met een van deze twee functies en met tekst 2 dat Anita verschilt van een mens: Anita heeft geen lichamelijke ervaringen, dus geen verwachtingen gebaseerd op eerdere ervaringen / geeft geen betekenis aan wat zij waarneemt 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- De eerste functie van het lichaam van een mens die een computer volgens Dreyfus niet kan nabootsen, betreft verwachtingen die we over onze waarneming hebben en die gebaseerd zijn op eerdere ervaringen. 1
- De tweede functie die Dreyfus noemt is dat die verwachtingen onze aandacht richten en betekenis geven aan details die we verzamelden in onze waarneming. 1
- Volgens Dreyfus is het menselijke, fysieke lichaam een belangrijk criterium in het onderscheid tussen mensen en wezens van ander materiaal. Onze geest is namelijk ingebed in een lichaam dat zich in de wereld beweegt en dat specifieke fysieke kenmerken heeft. Hubot Anita heeft geen menselijk lichaam, dus geen lichamelijke ervaringen waaruit verwachtingen ontstaan, gebaseerd op eerdere ervaringen. Daardoor heeft ze geen verwachtingen over wat ze waarneemt. Als Matilda aan Anita vraagt om iets over haarzelf te vertellen, om iets te vertellen over haar verleden ('waar werkte je voordat je hier kwam?', 'waarom ben je verkocht?'), lijkt ze ervan uit te gaan dat Anita deze vragen niet kan beantwoorden. 1

3 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een argument of hubot opa 'enactive cognition' heeft: het denkvermogen van hubot opa bestaat wel/niet uit een belichaamde interactie met en in een omgeving.

voorbeeld van een goed antwoord:

Bij hubot opa is wel sprake van 'enactive cognition', omdat zijn denkvermogen bestaat uit een belichaamde interactie met en in een omgeving. Hij tast zijn omgeving af en lijkt daarbij zijn omgeving te ervaren, want hij reageert op zijn familie en noemt geliefden bij hun naam. De familie reageert ook weer op hem, zoals de ontroerde dochter laat zien.

of

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Hubot opa heeft geen 'enactive cognition', want er is bij hem geen sprake van een denkvermogen dat bestaat uit een belichaamde interactie met de omgeving. Hij reageert misschien wel op zijn familie en zij op hem, maar dat gebeurt bij hem niet doordat hij met zijn lichaam de omgeving aftast en ervaart. Omdat er geen sprake is van een belichaamde interactie, denkt en ervaart hij niet, maar reageert hij als een ding, dat is opgestart door zijn familie.

4 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg van het verschil tussen instrumenteel en intrinsiek handelen met tekst 3: bij intrinsiek handelen is de handeling/de persoon op zichzelf waardevol en niet een middel tot een doel buiten de handeling/de persoon, zoals bij instrumenteel handelen 1
- een argument met de uitleg van het verschil tussen instrumenteel en intrinsiek handelen of een liefdesrelatie met een hubot mogelijk is 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Instrumenteel handelen betekent dat je handeling is gericht op een bepaald doel buiten dat handelen, of waarbij je iemand als middel gebruikt voor iets anders. In de tekst wordt beweerd dat het gevaarlijk is als je in een relatie de ene mens door een bot vervangt, omdat je deze bot dan gebruikt en ook een ander mens kan gaan gebruiken, als middel voor een bepaald doel, dat wil zeggen instrumenteel. Als je intrinsiek handelt, bijvoorbeeld uit liefde in een wederkerige relatie, beschouw je de handeling en de ander als waardevol op zichzelf en niet als middel tot een doel. 1
- Volgens mij is een liefdesrelatie met een hubot wel mogelijk, omdat je om een hubot kunt geven als iets wat waardevol is op zichzelf, terwijl de hubot jou ook zo behandelt. Dit is dus geen relatie tussen een subject en een object, waarin de een de ander instrumenteel gebruikt, zoals in tekst 3 wordt beweerd, maar er is sprake van een interactie tussen twee subjecten. Het gevaar van een antisociale behandeling van anderen zie ik dan ook helemaal niet. 1

of

- Een liefdesrelatie met een hubot is niet mogelijk, omdat je hem of haar, zoals tekst 3 zegt, niet als een subject behandelt, maar als een object. Je gebruikt de hubot bijvoorbeeld voor je eigen plezier, en dat is een instrumenteel gebruik. In een liefdesrelatie beschouw je de ander echter als waardevol op zichzelf. Daardoor staan wij tegenover een hubot in een subject-objectverhouding, waardoor er geen liefdesrelatie is. Daarvan kan alleen sprake zijn als er in elk geval een interactie is tussen twee subjecten. 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

5 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een uitleg van wat Hayles bedoelt met cognitieve assemblages met het voorbeeld van de familie van opa en de huishoudsterhubot: de denkprocessen worden gedistribueerd tussen de menselijke bewuste cognitie van de familie van opa en de niet-menselijke, niet-bewuste cognitie van de huishoudsterhubot.

voorbeeld van een goed antwoord:

In cognitieve assemblages worden de denkprocessen gedistribueerd tussen menselijke denkers met bewuste cognitie, de familie van opa, en niet-menselijke denkers met niet-bewuste cognitie, de huishoudsterhubot. Opa heeft eigen verlangens en wil bijvoorbeeld graag koffie, maar de hubot geeft hem thee, want ze is erop afgesteld dat zij de gezondheid van opa in de gaten houdt en kan ook tijdens zijn slaap zijn bloeddruk meten. De familie, die de omgang tussen opa en de hubot in de gaten houdt, heeft een bewuste cognitie en vormt een cognitieve assemblage met de huishoudsterhubot.

6 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg dat Hayles geen rechten zou toekennen aan hubots: hubots missen kwetsbaarheid/empathisch vermogen, waardoor zij geen morele verantwoordelijkheid voor hun handelen kunnen nemen en dus ook geen rechten moeten krijgen 1
- een argumentatie met het voorbeeld van de huishoudsterhubot of hubots rechten moeten hebben 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Hayles zou geen rechten toekennen aan hubots, omdat hubots in tegenstelling tot mensen kwetsbaarheid missen en geen empathisch vermogen hebben. Daarom zijn zij niet moreel verantwoordelijk voor hun handelen en moeten ze ook geen rechten krijgen. 1
- Volgens mij moeten hubots wel rechten hebben. Zij kunnen weliswaar niet net als mensen pijn lijden, maar de belangen van bijvoorbeeld de huishoudsterhubot dienen wel te worden erkend en beschermd, omdat zij samenleeft met de opa en een interactie met hem aangaat. Mensen hebben de verantwoordelijkheid om haar en andere hubots als het ware te vertegenwoordigen, bijvoorbeeld in een Parlement van de dingen (Latour). 1

of

- Hubots moeten geen rechten hebben, omdat zij niet net als mensen pijn kunnen lijden. Zij missen de kwetsbaarheid van mensen. De huishoudsterhubot heeft dan ook geen recht op een arbeidscontract, want ze kan niet overwerkt raken, een burn-out hebben, of oververmoeid zijn. Ze is een ding en dient te doen wat mensen in haar hebben geprogrammeerd. 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Opgave 2 Afrofuturisme

7 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg van Clarks mensbeeld dat mensen natural-born cyborgs zijn: het wezen van de mens is 'van nature kunstmatig'/een mens-technologiehybride 1
- een uitleg van Clarks mensbeeld met zijn opvatting dat het brein goed is in het gebruiken van de omgeving: mensen kunnen dingen en symbolen buiten hun brein gebruiken om hun denkvermogen te ontlasten/uit te breiden 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Clark zijn mensen tweeslachtige wezens. Ze zijn van vlees en bloed en deels technologische wezens. Clark gebruikt daarvoor het beeld van de cyborg: een mens-technologiehybride. Een mens is van nature een cyborg, een kunstmatig wezen. 1
- Die natuurlijke kunstmatigheid verduidelijkt Clark met zijn opvatting dat het menselijk brein de omgeving gebruikt om ons denkvermogen te ontlasten en uit te breiden. Het menselijk brein kan verschillende manieren van informatieverwerking samenvoegen en dus ook dingen en symbolen buiten zichzelf gebruiken om ingewikkelde problemen op te lossen. De omgeving wordt onderdeel van het denkvermogen van mensen. 1

8 maximumscore 1

Een uitleg dat de toeschouwers niet via een interface met de digitale figuur in het kunstwerk Being communiceren: de communicatie met de digitale figuur is natuurlijk, toeschouwers hoeven niet te ontdekken welke commando's nodig zijn om ermee te communiceren zoals bij een interface.

voorbeeld van een goed antwoord:

De manier waarop toeschouwers met de digitale figuur in het kunstwerk communiceren is heel natuurlijk. Toeschouwers hoeven zich niet op de interface van een apparaat te richten om uit te vogelen wat ze moeten doen om in contact te komen met die figuur. In zekere zin merken toeschouwers niet dat ze techniek gebruiken, ze hebben meteen door hoe de digitale figuur reageert.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

9 maximumscore 4

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een weergave van De Muls extrahumanistische scenario: een verbetering van de mens met neurotechnologische supplementen / mensen vormen samen met computers een superbrein 1
- een weergave van een voorbeeld van een ethische vraag die bij het extrahumanistische scenario kan spelen 1
- een weergave van De Muls posthumanistische scenario: de ontwikkeling van een kunstmatige levensvorm die niet gebaseerd is op koolstofchemie, maar op een andere grondstof 1
- een uitleg met het voorbeeld van de cyborg in *Being* van een ethische vraag die kan spelen bij het posthumanistische scenario 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- De Muls extrahumanistische scenario brengt de menselijke cognitie op een hoger plan. Via neurotechnologie wordt het menselijk denken verbeterd. 1
- In het extrahumanistische scenario speelt de ethische vraag of je mag ingrijpen in de integriteit van de menselijke levensvorm. Je verandert het wezen van de mens. Daarbij kun je je afvragen of dat mag en of dat goed is. 1
- De Muls posthumanistische scenario gaat over de creatie van een niet-menselijke levensvorm, een robot of andere kunstmatige levensvorm die uit iets heel anders bestaat dan de organische samenstelling van de huidige mens. 1
- De digitale figuur in *Being* is een voorbeeld van De Muls posthumanistische scenario. Die digitale figuur heeft bovendien de vrijheid om te handelen. Hoewel die figuur in het kunstwerk vrij onschuldige dingen doet, zoals dansen en ongevraagd informatie verstrekken, ligt het gevaar op de loer dat een dergelijke AI de menselijke levensvorm kan overstijgen of bedreigen. Vanwege die angst kun je de ethische vraag stellen of het ontwikkelen van kunstmatige levensvormen de mensheid ten goede komt of juist niet. 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

10 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een uitleg dat afrofuturistische mensbeelden laten zien dat mensbeelden historisch contingent zijn: het antwoord op de vraag wat de mens is, verandert door culturele invloeden die ook anders hadden kunnen zijn dan het westerse perspectief.

voorbeeld van een goed antwoord:

Het antwoord op de vraag wat de mens is, verandert door de tijd heen en is onderhevig aan culturele invloeden. Dat een mensbeeld historisch contingent is, betekent dat die culturele invloed in zekere zin toevallig is. De afrofuturistische mensbeelden zijn een gefantaseerd toekomstbeeld, waarin het Europese, historisch gegroeide raciale perspectief wordt losgelaten. Afrofuturistische mensbeelden laten dus zien dat de culturele invloed op de vraag wat de mens is, ook anders had kunnen zijn, zoals een mensbeeld waaruit geen ongelijkheid tussen zwarte en witte mensen spreekt.

11 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat een uitleg van de afrofuturistische kritiek op de raciale blik van het kolonialisme in tekst 4, met:

- Fanons argument dat de bestaanservaring van mensen van kleur is gevormd door de blik van anderen: de uitspraken en blikken van witte mensen objectiveren/vertroebelen/overstemmen de bestaanservaring van zwarte mensen 1
- Plessners begrip excentrische positionaliteit: de mens bestaat niet alleen als centrum van zijn handelen/ervaren, maar kan dit ook van buiten beschouwen 1
- Plessners wet van bemiddelde onmiddellijkheid: we hebben als mens directe ervaringen en tegelijkertijd bemiddelen we tussen onszelf en de omgeving 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- De kritiek van de kunstenaars in tekst 4 is dat de koloniale geschiedschrijving een verschil in ras heeft geconstrueerd dat helemaal niet bestaat. Er bestaat alleen verschil in huidskleur. Die kritiek is te begrijpen met Fanons opvatting dat de bestaanservaring van mensen van kleur is overstemd door uitspraken van witte mensen. De constructie van verschil in ras heeft de bestaanservaring van mensen van kleur overstemd. Zij zijn zichzelf als een object gaan ervaren met een fictief ander ras dan witte mensen. 1
- De afrofuturistische kunstenaars kunnen deze kritiek geven vanwege wat Plessner excentrische positionaliteit noemt. Zij verhouden zich tot hun eigen bestaan en hun relatie tot de buitenwereld. Op die verhouding kunnen zij reflecteren. Zij stellen vast dat zij vanuit de geschiedenis en de sociale constructie van een verschil in ras, niet de vrijheid en de mogelijkheid hebben gehad om hun bestaan als mens vorm te geven of ten uitvoer te brengen. 1
- De relatie die mensen hebben met hun omgeving is volgens Plessner bemiddeld en onmiddellijk tegelijk. Door deze dubbele ervaring willen mensen zich uitdrukken. De afrofuturistische kunstenaars ervaren de gevolgen van de raciale blik en zijn zich ervan bewust dat zij het zijn die deze blik op die manier ervaren. Dat drukken zij uit in hun kunstwerken die de raciale blik van het kolonialisme bekritisieren. 1

12 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg dat in de fenomenologie van Maxine Sheets-Johnstone de bestaanservaring van de mens is gegrond in het bewegende lichaam: door de geleefde ervaring van je lichaam in de ruimte te ervaren en die ervaring vervolgens te beschrijven, ontdek je hoe je je bestaan vormgeeft / wilt vormgeven 1
- een argumentatie met tekst 5 of Menzo's onderzoek naar het zwarte lichaam aansluit bij deze opvatting van Sheets-Johnstone 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Sheets-Johnstone heb je eerst een geleefde ervaring van je lichaam in de ruimte en kun je die ervaring fenomenologisch beschrijven. Daarmee ontdek je hoe je jezelf ervaart maar ook hoe je in de wereld staat en hoe je je bestaan in de toekomst wilt vormgeven. 1
- Menzo sluit hierop aan als ze in tekst 5 beschrijft dat ze haar eigen, nieuwe manier van bewegen heeft ontdekt zonder te hoeven voldoen aan het stereotype van de zwarte danser als hiphopper of een westers perspectief op dans. Ze heeft een geleefde ervaring van haar lichaam en reflecteert daarop: ze wil niet voldoen aan het stereotype van hiphop of voldoen aan een technisch westers perspectief op dans. Ze ontdekt hoe ze haar eigen manier van bewegen kan en wil vormgeven. 1

of

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

- Ik denk niet dat Menzo's onderzoek naar het zwarte lichaam per se aansluit bij Sheets-Johnstones fenomenologie. Menzo lijkt vooral uit te gaan van de reflectie van anderen op het zwarte lichaam en van het westerse perspectief op dans. Vervolgens wil ze zich daarvan bevrijden. Ze lijkt dus niet zozeer bij haar eigen geleefde ervaring van haar lichaam te beginnen, maar eerder bij de oordelen van zichzelf en anderen.

1

13 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg van Haraways opvatting dat de mens de opdracht heeft om te blijven beantwoorden aan wat het bestaan van ons vraagt: de vraag naar de mens heeft geen definitief antwoord, wat de opdracht geeft dat we er telkens naar moeten blijven zoeken om verantwoording af te leggen over ons handelen
- een argumentatie met tekst 5 of Menzo met haar voorstellingen waarin ze de grens tussen wit en zwart bevraagt, aansluit bij deze opvatting van Haraway

1

1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Haraway moeten we verantwoording afleggen over ons handelen. Daarvoor moeten we dicht bij de moeilijkheid en het onduidelijke van ons mens-zijn blijven. Er is geen helder en definitief antwoord op de vraag naar de mens. Daar moeten we steeds naar blijven zoeken en dat moeten we steeds opnieuw bepalen.
- Menzo creëert een nieuw soort bewegen dat kennelijk niet aansluit bij bekende hokjes, zoals hiphop of westerse danstechnieken. In haar voorstellingen creëert ze een nieuw en raadselachtig lichaam in een vervreemdend universum. Ik denk dat ze daarmee ten aanzien van het zwarte lichaam zowel de moeilijkheid als de onduidelijkheid van haar mens-zijn als zwart mens onderzoekt. Ze lijkt te onderzoeken wat volgens haar een antwoord kan zijn op dat wat het bestaan – waarin hokjes worden onderscheiden zoals 'zwarte' hiphop en een technisch westerse manier van dansen – van ons vraagt.

1

1

of

- Ik denk niet dat de voorstellingen van Menzo aansluiten bij deze opvatting van Haraway. Ze onderzoekt een nieuwe manier van bewegen die de grens tussen de zwarte hiphop en de witte westerse manier van dansen doet vervagen, maar dat blijft allemaal op het podium. Ik denk dat dat misschien een vervreemdende ervaring voor het publiek oplevert, of een mooie, of een onaangename ervaring, maar ik denk niet dat ze daarmee werkelijk bezig is om verantwoording af te leggen over het handelen dat wij als mens doen. Dat gaat volgens mij toch om hoe we in de werkelijkheid handelen, niet om hoe we in een voorstelling op een zogenaamd nieuwe manier bewegen.

1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

14 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg met de beschrijving van Menzo dat Rasch met het else het vreemde/het spontane/het dat wat niet te categoriseren is, bedoelt 1
- een weergave van een vooronderstelling bij de existentialistische definitie van het wezen van de mens 1
- een uitleg met de gegeven vooronderstelling dat de definitie 'de mens is een wezen bij wie de existentie voorafgaat aan de essentie' aansluit bij Rasch' else: het else laat de kloof zien tussen onherleidbare openheid (existentie) en een uitputtend te beschrijven dataset (essentie) 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Het else is het andere, dus nooit precies dat ene. Het is oncategoriseerbaar en ongrijpbaar, dat wat tussen de woorden of de afgebakende set aan eigenschappen en data in bestaat. De beschrijving van Menzo als iemand die alle hokjes overstijgt en steeds zowel dit als dat is, sluit aan bij deze 'uncategoriseerbaarheid'. 1
- Een vooronderstelling bij de existentialistische definitie van het wezen van de mens is dat existentie en essentie niet hetzelfde zijn. Anders zou het één niet vooraf kunnen gaan aan het ander. 1
- Existentie betekent in het existentialisme je bestaan dat niet vastligt en dat je zelf moet invullen, terwijl essentie gaat om een soort ingekaderde set kenmerken of eigenschappen om de mens mee te beschrijven. Die twee zijn dus niet hetzelfde of tot elkaar te herleiden. Eerst geef je je leven vorm in alle openheid en vervolgens kun je die vrijheid die dus niet vast te leggen is, beschrijven als essentie van de mens. Rasch wijst met haar else ook op de afstand tussen de onherleidbare openheid van de menselijke bestaanservaring en het uitputtend kunnen beschrijven van menselijk gedrag. 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Opgave 3 Dieren begrijpen

15 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg met het mensbeeld van Descartes dat mensen volgens hem verschillen van dieren: dieren (en mensen) hebben een mechanisch lichaam (res extensa), maar alleen mensen hebben volgens Descartes een denkende geest (res cogitans) 1
- een uitleg met de behandeling van dieren door mensen dat Descartes' mensbeeld een ethische dimensie heeft: Descartes' mensbeeld is normatief, omdat daaruit kan volgen dat mensen dieren als dingen behandelen 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Descartes verschillen mensen fundamenteel van andere dieren omdat alleen mensen een res extensa en res cogitans zijn, terwijl andere dieren uitsluitend bestaan als res extensa. Waar andere dieren dus alleen lichamelijk zijn, hebben mensen zowel lichamelijke uitgebreidheid als een denkend bewustzijn. 1
- Descartes' mensbeeld heeft een ethische dimensie. Het leidt tot een scherp onderscheid tussen mensen en andere dieren, waardoor dieren kunnen worden beschouwd als ondergeschikt aan mensen. Descartes zag dieren als een soort machines die geen pijn konden voelen, omdat ze geen geest hebben. Zijn mensbeeld legitimeerde dus de behandeling van dieren als dingen. Dit laat zien hoe zijn mensbeeld een ethische dimensie heeft. 1

16 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg van de dubbelzinnige verhouding van de mens tot het eigen lichaam, met het voorbeeld van lachen: lachen is iets fysieks en is tegelijkertijd betekenisvol op een manier die het lichamelijke overstijgt, wat de mens laat zien als een wezen dat zowel een lichaam is als een lichaam heeft 1
- een uitleg met het vermogen tot symbolische uitdrukking dat chimpansees volgens Plessner niet kunnen lachen: chimpansees kunnen in tegenstelling tot mensen niet lachen, omdat ze geen symbolische woorden/gebaren hebben die tekort kunnen schieten 1
- een argument met het vermogen tot symbolische uitdrukking tegen Plessners standpunt dat chimpansees niet kunnen lachen 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Mensen hebben een dubbelzinnige verhouding tot hun eigen lichaam, omdat ze zowel een 'lichamelijk' wezen zijn als een wezen 'in het lichaam-ding'. In het lachen toont deze gebrokenheid van de mens zich. Als je lacht, verliest het wezen 'in het lichaam-ding' de controle en vervalt je in het lichaam-zijn, omdat de situatie onbeantwoordbaar is. 1
- Mensen hebben volgens Plessner het vermogen tot symbolische reacties. Het menselijke lachen laat zien hoe 'woorden tekort kunnen schieten', waardoor de mens vervalt in het lichamelijke. Chimpansees kunnen die reacties vanuit woord en gebaar nooit geven en kunnen dus ook niet – al lachend – vervallen in het lichamelijke. Als de chimpansee bij de goocheltruc achterovervalt, kun je dat dus geen lachen noemen, omdat hij volgens Plessner geen excentriciteit en daarom geen symbolische uitdrukking tot zijn beschikking heeft. Alleen wie het vermogen tot symbolische uitdrukkingen heeft, kan in lachen uitbarsten wanneer dit vermogen tekortschiet. 1
- Chimpansees kunnen wel lachen en dit kan blijken uit het filmpje. Plessner gaat ervan uit dat dieren niet in staat zijn tot symbolische reacties, maar volgens mij kunnen chimpansees met gebaren, gezichtsuitdrukkingen en klanken wel degelijk symbolisch op situaties reageren. In het voorbeeld van de goocheltruc is de chimpansee blijkbaar heel verbaasd. De truc is een doorbreking van zijn verwachtingen – het bekertje is leeg! De chimpansee zou hierop een beheerste, symbolische reactie kunnen geven, zoals de mens wenken om het bekertje beter te kunnen bekijken. In plaats daarvan ervaart hij het echter als een symbolisch onbeantwoordbare situatie en valt hij met open mond achterover. Zo vervalt ook de chimpansee in het lichamelijke. 1

17 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een uitleg dat dieronderzoekers een voorkeur kunnen hebben voor experimenten boven alledaagse observaties, met de begrippen waardegebondenheid en waardevrijheid: door de band met dieren kunnen bij alledaagse observaties (persoonlijke) waarden een rol gaan spelen (waardegebonden), terwijl experimenten worden opgezet om dit te vermijden (waardevrijheid).

Voorbeeld van een goed antwoord:

Dieronderzoekers kunnen een voorkeur hebben voor experimenten boven alledaagse observaties, omdat alledaagse observaties beïnvloed kunnen worden door persoonlijke waarden. Zo zal een mens een huisdier waarmee hij een persoonlijke band heeft, wellicht ervaren als intelligenter of emotioneel gevoeliger dan feitelijk het geval is (waardegebondenheid). In experimenten wordt juist gestreefd naar observaties die niet-waardegebonden feiten opleveren (waardevrijheid).

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

18 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een argument met het voorbeeld van de katten voor of tegen Desprets kritiek op het uitgangspunt in experimenteel dieronderzoek dat dieren vanuit een derdepersoonsperspectief moeten worden bestudeerd: er ontstaat volgens Despret een vooringenomen beeld van dieren bij een derdepersoonsperspectief waarbij het perspectief van het dier wordt weggelaten, zoals van katten die weigeren mee te werken als hun vrijheid wordt ingeperkt.

voorbeeld van een goed antwoord:

Ik ben het eens met Despret dat dieronderzoek onterecht uitgaat van een derdepersoonsperspectief op dieren, waarbij alleen waarneembaar gedrag wordt meegenomen. Om geen vooringenomen beeld van dieren te creëren, moeten dieronderzoekers ook het perspectief van dieren in het onderzoek betrekken. Zo zouden katten niet moeten worden gezien als trage leerlingen omdat ze niet meewerken, maar moeten onderzoekers zich afvragen wat een kat motiveert om aan een onderzoek mee te doen. Wat maakt het voor de kat interessant? Wanneer je dit niet doet, leer je een kat volgens mij ook niet begrijpen.

of

Despret stelt dat een derdepersoonsperspectief op dieren het perspectief van het dier zelf te veel buiten beschouwing laat. In het voorbeeld van de katten kan dan weigerachtig gedrag worden aangezien voor dom gedrag. Toch denk ik dat het een risico is om het eerstepersoonsperspectief van het dier te willen beschrijven. We weten immers niet hoe een dier zich voelt en we kunnen alleen gedrag waarnemen. We moeten niet speculeren over het perspectief van de kat, maar het onbegrijpelijke in andere dieren accepteren en respecteren.

19 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een argument met het voorbeeld van de katten voor of tegen Desprets kritiek op het uitgangspunt in experimenteel dieronderzoek dat de onderzoeker onzichtbaar moet zijn: er ontstaat volgens Despret een vooringenomen beeld van dieren wanneer de relatie tussen het dier en de onderzoeker geen rol mag spelen, zoals van katten waarvoor de band met de onderzoeker van belang is.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

Despret denkt dat de relatie tussen dier en onderzoeker een actieve rol moet spelen in het onderzoek en daar ben ik het mee eens. Hierdoor worden kenmerken van dieren zichtbaar – zoals de sociale aard van katten – die verdoezeld worden als de onderzoekers onzichtbaar worden gemaakt. Het idee dat de onderzoeker geen invloed mag uitoefenen op het dier tijdens onderzoek, leidt in het geval van katten niet tot objectieve feiten over katten, maar tot een foutief beeld van de kat als dom dier.

of

Despret bekritiseert het uitgangspunt van de onzichtbaarheid van de onderzoeker, omdat het volgens haar niet leidt tot een objectief beeld van het dier. De relatie tussen dier en onderzoeker biedt volgens haar juist veel informatie over dieren. Naar mijn idee gaat deze kritiek voorbij aan de wens van veel onderzoekers om te achterhalen hoe dieren zich gedragen los van menselijke inmenging. Naast het feit dat katten sociale dieren zijn die zich aan een mens kunnen hechten, valt er nog zoveel meer bij katten te onderzoeken. Daarvoor is nodig dat de mens zichzelf onzichtbaar maakt, op een slimme manier die de kat niet doorheeft.

20 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg van de opvatting van het dataïsme dat het psychische welbevinden van dieren in principe kan worden vastgesteld via technologie: volgens het dataïsme is alles uit te drukken in data, dus ook het psychische welbevinden van dieren 1
- een argument tegen de opvatting van het dataïsme dat het psychische welbevinden van dieren in principe via technologie kan worden vastgesteld, met interpretatie als methode binnen de wetenschap die is gericht op het begrijpen van betekenis 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Het dataïsme stelt dat alles in het universum bestaat uit informatie en uit te drukken is in algoritmes. Dit geldt ook voor het psychische welbevinden van dieren. Wanneer via technologie de juiste data verzameld worden, zoals hartslag, temperatuur of beweeglijkheid van een dier, kan daaruit volgens het dataïsme dus worden afgeleid hoe een dier zich voelt. 1
- Betekenisvolle uitingen, zoals menselijk of dierlijk gedrag, moeten bestudeerd worden met interpretatie als wetenschappelijke methode. Het van buitenaf bestuderen of meten in data, is onvoldoende om de betekenis van deze uitingen te begrijpen. Daarvoor is interpretatie binnen de context nodig, zoals het gedrag van een kat in de context van zijn leefomgeving en normale gedrag. 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

21 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg dat oriënterende metaforen een probleem kunnen zijn bij het vertalen van mensentaal naar diertaal: metaforen in mensentaal komen voort uit de rechtopstaande oriëntatie van de mens, terwijl veel dieren een andere lichamelijke oriëntatie hebben 1
- een bijpassend voorbeeld van een oriënterende metafoor 1

voorbeeld van een goed antwoord:

Lakoff en Johnson wijzen erop dat onze menselijke taal oriënterende metaforen bevat. Als ik wil weten of het beter gaat met mijn kat, zou ik bijvoorbeeld kunnen vragen of ze er alweer wat bovenop komt. In 'erbovenop komen' schuilt een gelijkschakeling van gezondheid aan 'omhoog', wat volgens Lakoff en Johnson samenhangt met ons menselijke rechtopstaande lichaam. Bij een vertaling van deze uitdrukking naar kattentaal zou daarvoor een equivalent moeten worden gezocht dat aansluit bij de beleavingswereld en de lichamelijke oriëntatie van de kat. Daarbij gaat een deel van de menselijke betekenis – bijvoorbeeld het optimistische en luchtige van 'erbovenop komen' – verloren. De vertaling van mensentaal naar diertalen voor dieren die zwemmen of vliegen zal nog veel moeilijker zijn. 2

22 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een uitleg dat techniek volgens Verbeek het moreel handelingsvermogen van de mens verandert, met het voorbeeld van de vertaalapp voor diertalen: door onvoorziene mogelijkheden/gevolgen van nieuwe technologie, zoals de vertaalapp voor diertalen, verandert ons vermogen om met (nieuwe) morele dilemma's om te gaan.

voorbeeld van een goed antwoord:

Volgens Verbeek levert nieuwe technologie nieuwe dilemma's op en transformeert het ons moreel handelingsvermogen. Dit is ook terug te zien bij een vertaalapp voor diertalen. Als klachten van kippen over de drukte in de stal vertaald worden naar onze eigen taal, dan kunnen we hier bijna niet doof voor blijven. De app creëert daarmee een nieuw dilemma en bepaalt dat wij op deze manier naar dieren moeten luisteren. Hier zien we hoe technologie nieuwe dilemma's oproept en het moreel handelingsvermogen van de mens transformeert.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

23 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een argument dat een vertaalapp voor diertalen bijdraagt aan de door Haraway gewenste grensvervaging in ons denken over mens en dier, waarbij uitsluiting wordt tegengegaan omdat de menselijke identiteit niet vastomlijnd is 1
- een argument dat een vertaalapp voor diertalen niet bijdraagt aan de door Haraway gewenste grensvervaging in ons denken over mens en dier 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Een vertaalapp draagt bij aan de door Haraway gewenste grensvervaging in ons denken over mens en dier. Volgens Haraway moeten we erkennen dat wij als mensen geen vastomlijnde identiteit hebben en moeten de grenzen in ons denken over de menselijke identiteit vervagen. Van oudsher wordt de mens namelijk gezien als een wezen dat zichzelf in taal kan uitdrukken, terwijl andere dieren dit vermogen niet zouden hebben. Een app waardoor we diertalen kunnen verstaan, leidt tot een vervaging van deze grens tussen mens en dier. Wanneer de grens tussen mens en dier vervaagt, kan dit volgens Haraway ook uitsluiting en onderdrukking, van bijvoorbeeld dieren, tegengaan. 1
- Een vertaalapp voor diertalen draagt niet bij aan de door Haraway gewenste grensvervaging tussen mensen en andere dieren. In de geschiedenis hebben mensen zich altijd krampachtig vastgehouden aan de uniciteit van de mens. Haraway wil graag af van het dualistische denken, waarbij we bijvoorbeeld mensen boven dieren zetten. Zo wil ze uitsluiting en onderdrukking tegengaan. Ik ben echter niet optimistisch dat mensen hun gevoel van superioriteit opzij kunnen zetten, ook niet als ze dieren kunnen verstaan. 1

5 Aanleveren scores

Verwerk de scores van de alfabetisch eerste vijf kandidaten per examinator in de applicatie Wolf. Cito gebruikt deze gegevens voor de analyse van de examens. Om de gegevens voor dit doel met Cito uit te wisselen dient u ze uiterlijk op 30 mei te accorderen.

Ook na 30 mei kunt u nog tot en met 11 juni gegevens voor Cito accorderen. Deze gegevens worden niet meer meegenomen in de hierboven genoemde analyses, maar worden wel meegenomen bij het genereren van de groepsrapportage.

Na accordering voor Cito kunt u in Wolf de gegevens nog wijzigen om ze vervolgens vrij te geven voor het overleg met de externe corrector. Deze optie is relevant als u Wolf ook gebruikt voor uitwisseling van de gegevens met de externe corrector.

tweede tijdvak

Ook in het tweede tijdvak wordt de normering mede gebaseerd op door kandidaten behaalde scores. Wissel te zijner tijd ook voor al uw tweede-tijdvak-kandidaten de scores uit met Cito via Wolf. Dit geldt **niet** voor de aangewezen vakken.

6 Bronvermeldingen

Opgave 1 Real Humans

- afbeelding <https://www.nl.fnac.be/a5271077/Real-Humans-Seizoen-1-DVD-Box-DVD-zone-2>
tekst 1, 2 Real Humans, seizoen 1, aflevering 5, Lumière 2012
tekst 3 Martijntje Smits, Plato's Symposium voor robotliefde, Filosofie Magazine 2018

Opgave 2 Afrofuturisme

- afbeelding <https://rashaadnewsome.com/ai/being/>
tekst 4 kunsthal.nl/nl/plan-je-bezoek/tentoonstellingen/intheblackfantastic/
tekst 5 Francine van der Wiel, Cherish Menzo: In 'Jezebel' onderzoek ik wat mij triggert, NRC 2020

